

УДК: 821.512.154

Атыгаев Б.И., Курманалиева Ч.А.

К.Тыныстанов ат. ЫМУ

К.ТЫНЫСТАНОВ – ЖАЗМА АДАБИЙ ПОЭЗИЯНЫН АЛГАЧКЫ ӨКҮЛҮ

Макалада К.Тыныстановдун поэтикалык чыгармаларына адабий анализ жүргүзүлүп, бир катар лирикалык ырлары бүгүнкү күндөгү адабий чөйрөнүн талаптарына ылайык талдоого алынды.

В данной статье были анализированы поэтические произведения К.Тыныстанова в современном литературном контексте.

Түйүндүзү түйүндүктөр: поэзия, фольклор, контрреволюциячыл, улутчул, алашчыл, образ, символика, романтика.

К.Тыныстанов – кыргыздын жаңы жазма адабиятын түптөгөндөрдүн бири. Коомдук түзүлүштүн өзгөрүүсү, кыргыздардын патриархалдык-феодалдык коомдон социалисттик коомго өтүшү менен коштолгон маданий турмуштагы өзгөрүүлөрдүн катарында улуттук көркөм сөз өнөрү багытында да жаңылануулар болуп, жаңы типтеги жазма адабиятыбыз түптөлө баштаган. Фольклордук-импровизациялык поэзиядан айырмалуу жаңы адабиятты жаратуучулардын көч башында тургандар – Касым Тыныстанов жана Сыдык Карачев. Жазма адабий поэзиянын, жазма адабий прозанын талабында жазылган алгачкы үлгүлөрдү мына ушул эки калемгердин чыгармаларынан ачык көрүүгө болот.

Ж.Түлөгабылов, О.Элебесов, Б.Калпаков, И.Максүтов, К.Баялиновдордун 1919-1924-жылдары жазылып, басмага жарыяланган чыгармалары, негизинен, оозеки чыгармачылыктын үлгүсүндө жаралган. 1924-жылга чейин кыргыздарда басмаканалар болбогондугуна байланыштуу, чыгармачыл кыргыз жаштары алгачкы чыгармаларын казак, татар басылмаларында жарыялашкандыгы белгилүү. К.Тыныстановдун да басма бетинде жарык көргөн алгачкы ырлары казак тилинде жазылып, «Жаңы өрис», «Ак жол» гезитинде, «Жас кайрат» журналында жарык көргөн экен. 1925-жылы жаш акындын биринчи поэтикалык жыйнагы Москвадан араб тамгасында «Касым ырларынын жыйнагы» деген ат менен жарык көрөт. Буга акындын 1920-1924-жылдар аралыгында жараткан ырлары, «Жаңыл Мырза» поэмасы жана И.Крыловдун «Ийнелик менен кумурска» аттуу тамсилинин котормосу кирген. Жыйнак «Таң» аттуу символикалуу маанидеги ыр менен ачылат. Ырдагы «таң» эки мааниге ээ: биринчиси – жан-жаныбар уйкусунан ойгонуп, булбул сайрап, тоо башынан соккон суукту күн өз нуру менен жылытып, гүлдөрдү кулпурткан табийгаттын таңы, экинчиси – эркиндиктин таңы. «Агарды күн чыгыштан эрик таңы, умтулар бейнеткордун келди чагы» делет ырда. Ырдын аягы: Агарып аткан таңды куттуктоого, Сайрады миң кубултуп бир сандугач», - деген саптар менен жыйынтыкталат. Жаңыруунун, жаңы күндүн, жаңы доордун башталышы болгон агарып аткан таңы менен эли-журтун куттуктап «сайрап» жаткан бул сандугач булбул, – албетте, акындын өзү. Бирок, тилекке каршы,

жаңыдан түптөлүп жаткан улуттук жазма адабиятыбыздын эрте таңында сайраган алгачкы булбул Касым Тыныстанов чыгармачылыгы эми гана көктөп, бүрдөп келе жаткан учурда, студент курагында жараткан ырлары, алгачкы жыйнагы үчүн 1928-жылдардан тартып кыйкымчыл сындарга кабылып, «улутчул», «алашчыл», «бай-манапчыл», «пантүркист», «контреволюциячыл» деген жалаалар тагылып, чыгармачылыгын кең-кесири улантууга мүмкүндүк берген эмес. Саясий каталар акындын граждандык лирикасынан эле эмес, сүйүү, пейзаждык лирикаларынан да «табылып», жалпы чыгармачылыгы жокко чыгарылган. Маселен, сөз болуп жаткан «Таң» аттуу ырдагы «Агарды үн чыгыштан эрик таңы» деген саптын саясий кемчилиги катары «күн батыштагы орус жумушчулары атказган эрик таңы» так көрсөтүлбөй, «баш аламан болуп кеткендиги» белгиленген.

Акындын «Алачка», «Булбулга» деген ырлары үчүн ага «эски турмушту көксөп жатат», «алашчыл» деген айыптар тагылган. Чындыгында, бул ырларда эски турмушту көксөп, жаңы турмушту жектеп жаткан өңдүү идеялар кезикпейт. А болгону, ырдан анын автору айрым акындар сыяктуу «биз кечээ эч нерсеге тең болбогон жарды-жалчы, бей-бечара, карангы элек, бүгүн жарыкчылыкка, теңдикке жеттик», - деген сыяктуу ойлорду айтууга аракет кылгандыгын көрүүгө болот. Ооба, К.Тыныстановдо улуттук ар-намыстуулук күчтүү. Муну анын бардык чыгармаларынан, бардык иштеринен көрүүгө болот. «Алачка» ырын да алач элинин, башкача айтканда, көчмөн кыргыз, казак элинин бир убакта эч кимге көз каранды болбой бейпил жашагандыгы, андан кийин бир убак кара туман чулгап, көздөн жаш, жондон таяк арылбай, мурдагы жыргал заманын сагынып, жете албай зарлаганы, мындан кийин дагы башка заман келип: «Деди ал: «өткөн күнүң ойдон ташта, (сен жаман, мен жакшымын деген сөз жок) бип-бирдей, мына дооран кары-жашка», - дегендиги айтылып, ырдын соңунда «Бул заман окуу-билим заманасы, Ишке кир, белиңди буу бекем уучтап!»- деп акын өзүнүн бир тууган алач элине чакырык таштайт. Ырда үч доор – кыргыз-казактын элин, жерин орус падышачылыгы басып алганга чейинки доор, орус падышачылыгынын колониялык эзүүсү учурундагы доор жана бул эзүүдөн кутулткан Октябрь революциясынын доору баяндалат. Акын өзү көргөн, билген, уккан турмушту, реалист акын катары чындыкты сүрөттөп берет. Колониялык басып алууга чейин кыргыз жери кыргыздыкы, казак жери казактыкы болуп, бейкапар жатканы да чын, орус оторчулугу маалында малга, жанга жайлуу жерлердин бары жергиликтүү элден тартып алынып, кыргыздар тоо-тоого сүрүлгөнү да чын. К.Тыныстанов өзү да 16-17 жашка чыкканга чейин бул акыйкатсыз доордун азабын өз көзү менен көрүп, ошол доордо жашап, улуу муундардын орус келгиндеринин колуна өтүп кеткен мал-жанга жайлуу жерлер бир кезде өзүлөрүнүн ата-бабаларынын жери болгондугун, бир кездеги нарктуу карылар, бийлер «чыбык кыркып бүтүм кылып», «кең жайлоодо сары кымыз, сүт, айран сапырып» жашаган сайран доорун кейиш менен эстеп, саймедиреп айткан «жомогун» өз кулагы менен укканы чын. Эгерде ырда өткөн доорду романтизациялоо бар болсо, ал элдик маанайга таандык романтизация болмок.

К.Тыныстановдун «Ала-Тоо» аттуу ыры – кыргыз поэзиясындагы туулган жер, Мекен темасында жазылган ырлардын мыктыларынын бири. Бул ырдын жана ушуга мазмундаш «Ысык-Көлгө» аттуу ырдын жазылып калышына туулган жерден алыста, билим алуу максатында Ташкент шаарында жүргөн акындын эл-жерди сагынуу сезими түрткү болгондой. Ырдагы Ала-Тоонун элеси «чөбү сонун, төрү сонун, эли сонун, жери сонун Ала-Тоо» деген сыяктуу желдирме саптардан түзүлгөн статистикалуу образ эмес, жандуу, динамикалуу поэтикалуу образ. Ырдын алгачкы саптарындагы:

Кечиккен соң зарыгып,
Унутту деп таарынып.
Коргол менен күн санап,
Жүргөндүрсүң камыгып, -

деген кадимки эле эненин түйшөлүүсү сегиз саптуу түрмөктүн акырында барып,

Жолоочудан жол сурап,

Кургандырсың, Ала-Тоо, - делип, Жер–Эне, Ала-Тоонун образы менен биригип кетет. Эки башка көрүнүштү жаңы бир көркөм образга айланткан поэтикалык контаминация үчүнчү строфада өз апогейине жеткен:

Айлар, жылдар өттү–деп,
Кабарсыз болуп кетти–деп.
Каптаган балтыр баламды
Кимиси мерт этти–деп,
Булуттан жоолук оронуп,
Ак чачың музга боелуп.
Көз жашың менен сай-сайды,
Жуугандырсың, Ала-Тоо.

Уулун сагынган ак элечек эненин элеси кылымдарды карыткан Ала-Тоонун кыргыз баласы үчүн бир боор, кең пейил, мээримдүү энелик образга айланып, анын алыста жүргөн баласы жөнүндөгү сары санаасы, кооптонуусу, түйшөлүүсү, сагынычы терең, ишенимдүү, элестүү ачылат. Ырда ушинтип Ала-Тоо эненин образына гана басым жасалып калбастан, жыйынтыктоочу бөлүмүндө лирикалык каармандын да өз сөзүнө бекем, чыйрак элеси көз алдыга тартылат.

К.Тыныстанов – «Академия кечелери» драмасынын, «Жаңыл Мырза» поэмасынын да автору. «Академиялык кечелердин» бир топ сценаларынын кол жазмалары жоголуп кетип, бүгүнкү күндө көлөмү 89 беттен турган «Капитализм доору» же «Көз көргөндөр» деген бөлүкчөсү гана белгилүү.

К.Тыныстанов чыгармаларынан «табылган» идеялык каталар үчүн 1928-жылдан 1937-жылы камалганга чейин гезиттен гезитке, чогулуштан чогулушка салынып, «эл душмандыгы» баса-баса белгиленип жапа чеккен. Бул каралоо 1938-жылы атылып кеткенден кийин да, Кыргызстан эгемендүүлүк алганга чейин улантылып келген. Бүгүнкү күндө К.Тыныстановдун чыгармачылыгы боюнча терең илимий изилдөөлөр жүрүп жатат.

Жыйынтыктап айтканда, Касым Тыныстановдун поэтикалык чыгармалары бүгүн да окурмандарды кайдыгер калтырбайт. Анткени анда эстетикалык татымга жооп берүүчү ыр түрмөктөрү өтө көп. Ал өзүнүн интеллектуалдык терең билими, дүйнөнү кабыл алуу масштабы, романтикасы, кыял-үмүтү, кылымдарды карыткан тарыхка кызыгуусу, элдик бай лексиканы чебер колдоно билүүсү жагынан ошол мезгилдердеги акындардан бөтөнчөлөнүп турат десек, жаңылышпайбыз.

Адабияттар:

1. Абдыкалыкова А. К. Тыныстанов жана кыргыз тил илиминин айрым маселелери. - Бишкек, 2003.
2. Байбеков Б. Алтынды дат баспайт (Тилчи, коомдук ишмер Касым Тыныстанов) «Эл жарчысы», 1991, 2-ноябрь.
3. Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. - Бишкек, 1996.